

**EHL-İ KİTAPLA İLİŞKİLERİN SINIRLARINI BELİRLEYEN ÂYETLERE DAİR
ABOUT THE VERSES WHICH DETERMINE THE LIMITS OF RELATIONS
WITH THE AHL AL-KITAB**

Cumhur DEMİREL

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı

cumhurdemirel1@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3144-040X

Öz

Kur’ân, müminlerin ehl-i kitapla münasebetlerinde uymaları gereken birtakım kurallar koymuştur. Bu çalışmada söz konusu kurallardan hareketle müminler ve kitâbîler (Yahudi ve Hıristiyanlar) arasındaki ilişkilerin sınırlarına dair tespitlerde bulunulması hedeflenmektedir. Ehl-i kitapla evlilik hususunda mümin erkeklerle mümin kadınlar farklı hükümlere muhataptırlar. Mümin erkeklere kitap ehliyle evlenebilme kolaylığı sunulmuş olup onlarla izdivaç hususundaki yasağın muhatabı mümin kadınlardır. Müminler ehl-i kitapla dostluktan nehiy olunmuşlardır. Kur’ân, malum tabirin kapsamına giren iki dinin mensuplarının birbirlerinin dostu olduğunu ifade etmiş, müminlerden onları dost edinenlerin de onlardan olduğuna hükmetmiştir. Müminlere, ehl-i kitaptan Allah’a ve âhiret gününe inanmayanlar, Allah’ın ve rasulünün haram kıldığını haram saymayanlar ve hak din olan İslâm’ı din edinmeyenlerle, onlar boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşmalarını emretmiştir. Ehl-i kitap, Kur’ân’ın haklarında, “*Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudi ve Hıristiyanlar senden asla hoşnut olmayacaklardır.*” buyurduğu kimseler olmaları hasebiyle müminler için daima birer tehdittirler. Buna rağmen, Kur’ân’ın, müminlere sunduğu, kendileriyle din savaşı yapmayan, kendilerini yurtlarından çıkarmayan kimselere iyilik yapma ve adaletli davranma kolaylığı onları da kapsamaktadır. Ayrıca Kur’ân müminlere, içlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla en güzel yoldan mücadele etmelerini emir buyurmuştur. Ehl-i kitapla ilgili bir diğer izin ise onların yiyeceğinin müminlere helal kılınmış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Âyet, Mümin, Yahudi, Hıristiyan

Abstract

The Qur'an has imposed a set of rules which muslims must abide in their relations with the ahl al-kitab. In this study, it is aimed to determine the limits of the relations between muslims and scriptures, based on the rules in question. Muslim men and muslim women are subject to different provisions in respect to marriage by the ahl al-kitab. The freedom of marrying the ahl al-kitab has been given to the muslim men, and the addressee of the prohibition on marriage with them is the muslim women. Muslims have been forbidden to become friends with the ahl al-kitab. The Qur'an has stated that the members of the two religions who are included in the scope of the known term, are friends of each other, and it has ruled that the muslims who become friends with them are also among them. It has ordered muslims to fight those from the ahl al-kitab who do not believe in Allah and the hereafter, those who do not consider as haram what Allah and the prophet have made haram and those who do not follow Islam which is the true religion, until they bow down and pay the jizya by their own hands. The ahl al-kitab is always a threat to muslims as they are the people about whom the Qur'an says, "Jews and Christians will never be pleased with you unless you follow their religion." Despite this, the freedom, which the Qur'an offers to muslims, of doing favour and acting fairly to those who do not wage holy war against them and do not expel them from their homelands, also includes them. In addition, the Qur'an has ordered muslims to fight against the ahl al-kitab in the best way, except that the oppressors among them. Another permission related to the ahl al-kitab is that their food is made halal for muslims.

Keywords: Tafsir, Verse, Muslim, Jew, Christian.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'deki "ehl-i kitap"¹ tamlaması Müslümanlar haricindeki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılmaktadır. Bu tabirle kastedilenler Yahudiler ve Hıristiyanlardır.² Bu iki zümre her ne kadar kitap ehli olarak addedilseler de şirkten arî değillerdir. Zira onlar kendilerini tevhide davet eden peygamberleri Allah'a eş tutmuşlardır. Hıristiyanlar Hz. İsa'ya (a.s.), Yahudiler ise Hz. Üzeyir'e (a.s.) ilahlık atfetmişlerdir.³ Hıristiyanlar "Baba, oğul, ruh, üç ilâh, bir ilâhtır" ifadesiyle "Allah, Mesih'ten ibarettir. Baba ve rûhu'l-kuds oğulda ceset bulmuştur" demek istemişlerdir. Onlar bu sözleriyle üçlü inanma altında tevhit iddia etmişlerdir.⁴ Kur'ân onlardan teslis⁵ olarak isimlendirilen bu anlayışı⁶ terk etmelerini, tevhide yönelmelerini istemiştir.⁷ Günümüz Hıristiyanlarının ellerindeki İncil nüshaları Kur'ân'ın Hıristiyanların Hz. İsa'yla ilgili iddialarına dair sunduğu

---

¹ el-Bakara 2/101, 144, 145; Âl-i İmrân 3/19, 20, 100, 186.

² Remzi Kaya, "Ehl-i Kitâp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/516, 517.

³ et-Tevbe 9/30.

⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Zehrâveyn Yayınevi, ts.), 3/190, 201, 202.

⁵ Jacques Waardenburg, "Teslîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/548.

⁶ el-Mâide 5/73.

⁷ en-Nisâ 4/171.

bilgileri destekleyen, tahriften mütevellit birçok ifade ihtiva etmektedir.⁸ Günümüz Yahudilerinin mukaddes saydığı metinlerde ise onların Hz. Üzeyir'le ilgili iddiasından söz edilmemektedir. Kur'ân'da yer alan malum beyan, Hz. Üzeyir'in, Yahudilerce geçmişte ilâhlık mertebesine yükseltildiğinin delilidir.⁹ Bu inanışın onlar arasında yaygın olup, sonradan kesintiye uğramış olması da muhtemeldir.¹⁰ Yahudi ve Hıristiyanların peygamberleri hakkındaki zanları, Allah katında kendilerinin de imtiyazlı oldukları vehmine kapılmalarına sebep olmuştur. Kur'ân, onların Allah'la kendileri arasında nesep bağı bulunduğunu iddia ettiklerinden bahsetmektedir.¹¹ Kur'ân'ın, onların din adamlarını ilâh edindiklerine dair beyanı,¹² onların Allah'a değil haham ve papazlara uydukları, onların helal dediklerini helal, haram dediklerini haram addettikleri anlamına gelmektedir.¹³

Geçmiş dönemlerde, Kur'ân'ın kendilerinden bahsettiği iki zümre olan Sâbîiler ve Mecûsîlerin de ehl-i kitap kapsamında mütalaa edilmesi gerektiğini düşünenler olmuştur.¹⁴ Çağdaş yaklaşımlara bakıldığında ise malum tabiri Yahudiler ve Hıristiyanlarla sınırlandırma temayülünün ağır bastığı görülmektedir. Bu temayülün ortaya çıkmasında Araplarca yalnız Yahudi ve Hıristiyanların kitap ehli olarak tanınmaları etkili olmuştur. Mecûsîlerin ve Sâbîilerin Araplar ve kitap ehli gibi uzun bir geçmişe sahip olmalarına rağmen Kur'ân, onların dinî yapılarına değinmemiştir. Bu iki grupla ilgili tartışma onların itikat ve ibadet esasları hususunda Yahudi ve Hıristiyanlara uyup uymamaları ve bu sebeple onlarla bir kabul edilip edilemeyecekleri hususlarındadır.¹⁵ Kendilerinden bir tek Hac suresinin on yedinci ayetinde bahsedilen Mecûsîlerin¹⁶ bazı gök cisimlerine tapanlar, Hıristiyanlardan ayrılan veya Yahudilik ve Hıristiyanlığın bazı yönlerini cem edip alanlar olduklarına dair çeşitli görüşler serdedilmiştir. Tefsirlerin çoğunda ise onlardan ateşe tapanlar olarak bahsedilmiştir.¹⁷ Mecûsîlik Batılı kaynaklarda Zerdüş'tün adından dolayı "Zoroastrianism" veya Ahura Mazda isminden dolayı "Mazdeizm" şeklinde isimlendirilmektedir. Mecûsîlik dininin mensuplarına "Mecûsî" isminin verilmesi ile rahip sınıfı Mecî (Mecûş) arasında irtibat bulunduğu düşünülmüştür.¹⁸ Onlara, necasetleri kullanmayı inançlarının bir

⁸ *Kitabı Mukaddes*, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1985), Yu.5:17, 18; 6:32; 14:12, 13; Mat. 3:16, 17; 17:3-5.

⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 2/758.

¹⁰ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 16/35.

¹¹ el-Mâide 5/18.

¹² et-Tevbe 9/31.

¹³ Muhammed bin İsbâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988), "Tefsir", 10, (No. 3095); Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru'l-Hicr, 2001), 6/113, 114; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 10/177; Ebü'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 2000), 7/179.

¹⁴ Kaya, "Ehl-i Kitâb", 10/517.

¹⁵ Ayhan Hira, "Hz. Ömer'in Ehl-i Kitap Kadınlarla Evlenmeyi Yasaklaması", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018) 3/542.

¹⁶ el-Hac 22/17.

¹⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/722.

¹⁸ Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/279.

gereği kabul etmelerinden dolayı “en-necûs” denildiği, mim ile nun harflerinin birbirini yerine istimalinin caiz olması sebebiyle kelimenin “mecus” olarak ifade edildiği de söylenmiştir.¹⁹“Sâbiiler” ifadesi ise Kur’ân’da üç yerde geçmektedir.²⁰ İslâm âlimlerinin ekserisi “sâbi” lafzının Arapça olduğu, “sabv” (meyletme, çocukluğa dönme) veya “sab” (dönme, değişme) kökünden türediği kanaatindedirler. Bu iki kökten biri olan “Sab” kelimesinin Araplar tarafından dinini değiştirme eylemini ifade etmek için de kullanıldığı söylenmiştir.²¹ Sâbiiler’in kâinatın yaratıcısının Allah olduğunu kabul ettikleri fakat Onun (c.c.), yıldızların ibadet, dua ve tazim için kible kabul edilmelerini emrettiğine inandıkları söylenmiştir. Onların, feleklerin ve yıldızların yaratıcısının Allah olduğuna; kâinattaki hayır, şer, sıhhat ve hastalık vb. şeyleri yaratıp idare edenin ise yıldızlar olduğuna inandıklarını söyleyenler de olmuştur.²² Kimi âlimler ise onların yıldızların etkisine ve faal olduklarına inanan muvahhit kimseler oldukları kanaatine sahiptirler.²³

1.Yahudiler

Hz. Muhammed’in muhatabı olan Yahudilerin ataları yaşadıkları dönemde, mümin olmaları sebebiyle²⁴ çağdaşları olan diğer insanlara²⁵ üstün kılınmışlardır.²⁶ Ancak bu üstünlük geçmişte vuku bulmuş ve sona ermiştir.²⁷ Bahsi geçen zümre tarihsel süreçte hak peygamberlerden bazılarını inkâr etmiş,²⁸ bir kısmını ise katletmişlerdir.²⁹ Firavun gibi acımasız bir Allah düşmanının zulmünden kurtarılmalarına³⁰ ve kendilerine ihsan edilen enfes rızıklara rağmen³¹ küfrani nimette bulunmuşlar,³² ahitlerini bozmuşlar,³³ kendilerine gönderilen kutsal kitabı tahrif etmişlerdir.³⁴

Kur’ân’da, Hz. Mûsâ şeriatına tâbi olma anlamında İsrail Oğulları’nın takipçisi olduklarını iddia eden nüzûl dönemi Yahudilerini ifade etmek amacıyla “yehûd” kelimesinin dışında aynı kökten gelen farklı kalıplar kullanılmıştır. Müslüman âlimler malum kelimeyi “tövbe edip hakka dönme” anlamındaki “hevd” köküyle ilişkilendirmişlerdir. Daha önce övgü anlamına gelen “yehûd” lafzı, Yahudi

¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/337.

²⁰ el-Bakara 2/62; el-Mâide 5/69; el-Hac 22/17.

²¹ Şinasi Gündüz, “Sâbiilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/341.

²² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3/113.

²³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/162; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/434.

²⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 13/127.

²⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/318.

²⁶ el-A’râf 7/140; el-Câsiye 45/16.

²⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 13/127.

²⁸ en-Nisâ 4/150, 151.

²⁹ el-Bakara 2/61.

³⁰ el-A’râf 7/137-139.

³¹ el-Bakara 2/57; el-A’râf 7/160; Tâhâ 20/80.

³² el-Bakara 2/61.

³³ el-Bakara 2/100.

³⁴ el-Bakara 2/75.

şeriatının reddedilmesinin ardından bu anlamdan uzaklaşmış, buna rağmen Yahudilere ait bir isim olarak kullanılmaya devam etmiştir.³⁵

Asr-ı saâdet'te Medine'de ikamet eden Yahudiler Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu bilmelerine rağmen bunu kabullenmekten imtina edip³⁶ ona ve ashabına düşmanlık yapmışlardır.³⁷ Onların daha önce müşrik Araplara karşı Yüce Allah'a kendisini (s.a.s.) vesile kılarak niyazda buldukları Resulü Ekrem'i peygamber olarak görevlendirilişini müteakip inkâr etmelerinin sebebi, onun kendi ırklarından olmayışdır.³⁸ Hz. Muhammed'in kiblenin değiştirilmesini arzulama³⁹ sebebi de onların sataşmalarından duyduğu rahatsızlıktır.⁴⁰ Aynı grubun değişikliğinin gerçekleşmesini müteakip⁴¹ "Muhammed babasının memleketini ve doğduğu yeri özledi. Bizim kiblemize yönelmeye devam etseydi onun, gelmesini beklediğimiz kişi olduğunu ümit ederdik." demeleri üzerine nâzil olan⁴²âyette Hz. Muhammed'e, onlara her türlü delili getirse de onun kiblesine uymayacakları söylenmiştir.⁴³ Kâbe'nin yeryüzünde yapılan ilk mabet olup kible olmaya daha lâyük olduğunun⁴⁴ ifade edildiği âyeti celilenin nüzûl sebebi de Medine Yahudilerinin Mescid-i Aksâ'yı daha kadim ve kible edinilmeye daha ehil görmeleridir.⁴⁵ Malum zümreye "Allah indinde âhiret yurdu insanların değil de yalnızca sizin, doğrulardan iseniz haydi ölümü temenni edin."⁴⁶ hitabında bulunulmasının sebebi ise cennetin kendilerine ve çocuklarına mahsus olduğuna inanmalarıdır.⁴⁷ Bu guruh kendi aralarındaki adaletsiz uygulamalarından dolayı da⁴⁸ Kur'ân'ın tenkidine maruz kalmışlardır.⁴⁹

2. Hıristiyanlar

Kur'ân'daki "nasârâ" lafzının menşe ve anlamı hakkında birçok yorum yapılmıştır. Bu lafzın, havâirilerin Hz. İsa'ya desteklerinden dolayı, "yardım etmek" manasındaki "nasr" kökünden türediği veya Hz. İsa'nın memleketi "Nâsıra" şehrine nispet edildiği ifade edilmiştir. Öte yandan "Nasoraeanism" hareketiyle veya "Nazırı" adı verilen münzevi gruplarla da bağlantısı olabileceği düşünülmüştür. Nasrânîler batı dillerinde "Christian", Türkçe'de ise "Hıristiyan" olarak

³⁵ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/182.

³⁶ el-Bakara 2/146.

³⁷ el-Mâide 5/82.

³⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/236, 237.

³⁹ el-Bakara 2/144.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/657.

⁴¹ el-Bakara 2/150.

⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/668.

⁴³ el-Bakara 2/145.

⁴⁴ Âli İmrân 3/96.

⁴⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 3/6.

⁴⁶ el-Bakara 2/94.

⁴⁷ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1984), 1/116.

⁴⁸ Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/17.

⁴⁹ el-Mâide 5/50.

adlandırılmışlardır. Hz. İ̇sâ'ya Mesih denmesinden hareketle onlara "Mesih'e tâbi olan" manasında Mesihî, onun şahsına nispetle de İ̇sevî denilmiştir.⁵⁰

Nüzûl döneminde yaşayan Hıristiyanların geçmişte atalarının verdiği söze⁵¹ sadakat gösterip Allah'ın gönderdiği her peygambere iman etmeleri⁵² ve tevhide aykırı davranışlardan kaçınmaları gerekiyorken onlar Resulü Ekrem'i inkâr etmişler, tevhitte uzaklaşmışlardır. Kur'ân'ın Hıristiyan ve Yahudiler arasında yaşandığını ifade buyurduğu münakaşa da⁵³ nüzûl devrinde gerçekleşmiştir. Her iki grubun bilginlerinin Hz. Muhammed'in huzurundayken birbirlerinin mukaddesatına küfretmeleriyle patlak veren bu zıtlasma, ferdi bir mesele olmayıp bu iki zümre arasında öteden beri cereyan ede gelmektedir.⁵⁴ Hz. Muhammed'e, İ̇sâ'nın (a.s.) durumu kendisine bildirildikten sonra onun (a.s.) hakkında kendisiyle münakaşaya girenleri lanetleşmeye davet etmesinin emredilme⁵⁵ sebebi de nüzûl devrinde Arap yarımadasında ikamet eden Hıristiyan bir gruptur. Necran bölgesinde ikamet eden bu zümre lanetleşmeye önce razı olmuşlar, daha sonra vazgeçmişlerdir. Vazgeçme sebepleri ise içlerinden birinin diğerlerini "Eğer o gerçekten Peygamber ise ve biz de onunla lanetleşirsek biz de soyumuz da kurtulamayız." diyerek ikaz etmesidir.⁵⁶

3. Kur'ân'ın Müminlerin Yahudi ve Hıristiyanlarla İlişkilerine Çizdiği Sınırlar

Kur'ân, müminlerin ehl-i kitapla münasebetlerinde uymaları gereken birtakım kurallar vazetmiştir. Aşağıda açıklanmaya çalışılacak olan bu kuralların ekserisi müminleri korumaya yöneliktir.

Aile, bireylerin fitri birtakım ihtiyaçlarını helal yoldan karşılamalarına ve neslin devamına vesile olan, bunların dışında da birçok mühim fonksiyon icra eden bir kurumdur. Mümin bu müesseseyi birlikte tesis edeceği insanı seçerken son derece hassas davranmalıdır. Nitekim Kur'ân, müminlere aile kurma hususunda bazı sınırlamalar getirmiştir. Kur'ân, erkek veya kadın tüm inananları, Allah'a şirk koşanlarla, onlar iman etmedikçe izdivaçta bulunmaktan menetmiştir. Bu yasağa gerekçe olarak onların müminleri cehenneme çağırıyor olmalarını⁵⁷ göstermiştir.⁵⁸ Ehl-i kitapla izdivaç hususunda ise mümin erkeklerle mümin kadınlar farklı

⁵⁰ Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/328.

⁵¹ el-Mâide 5/14.

⁵² İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-azîm*, 5/135.

⁵³ Yahudiler Hıristiyanlar'ın, Hıristiyanlar ise Yahudiler'in bir temel üzerinde olmadığını söylemişlerdir. el-Bakara 2/113.

⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/388.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/61.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/469, 470.

⁵⁷ el-Bakara 2/221.

⁵⁸ Yasağın yer aldığı ayetin iniş sebebi Hz. Peygamber'in Müslümanları Mekke'den gizlice çıkarmakla görevlendirdiği Mersed adlı sahabenin bu vazifeyi ifası esnasında başından geçen bir olaydır. Mersed Mekke'ye ulaştığında câhiliye döneminde aralarında gönül ilişkisi olan fakat Müslüman olmasını müteakip kendisinden yüz çeviren Anâk adlı kadın ona gelmiştir. Mersed, ona yaklaşmamış ve kendisiyle evlenebilmek için Resulullah'tan müsaade isteyeceğini söylemiştir. Onun, Hz. Peygamber'in yanına varıp Anâk'la izdivacının caiz olup olmadığını sorması üzerine bu ayeti celile nazil olmuştur. Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/58.

hükümlere muhataptırlar. Mümin erkeklere kitap ehliyle evlenebilme serbestîsi sunulmuş olup,⁵⁹ onlarla izdivaç hususundaki yasağın muhatabı mümin kadınlardır. Yasağın dayanağı ise Kur'ân'da geçen "*Şayet mümin olduklarını öğrenirseniz, onları kâfirlere iade etmeyiniz*"⁶⁰ ifadesidir. Bu ifade müşrik bir topluma yapılacak ve kadının rızası olmaksızın bir erkekle yaşamak zorunda bırakılması neticesini doğuracak bir iade işleminin men edilmesi bağlamında yer almıştır. Başka delillerle de desteklenerek, burada "kâfirler" ifadesi geçtiği için Müslüman bir kadının kitap ehlinden bir erkekle evlenemeyeceği kanaatine varılmıştır.⁶¹ Mezkûr ifadenin yer aldığı âyette müminlerden başka taleplerde de bulunulmuştur.⁶² Âyette⁶³ geçen "*onları imtihan edin*" emrinin gereğinin nasıl yerine getirileceği hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birine göre imtihanın şekli aynı surede geçen "*Ey Nebî! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu sahiplenerek kocasına isnatta bulunmamak ve uygun olanı işlemekte sana karşı gelmemek şartıyla sana biat etmek üzere geldiklerinde, onları kabul et...*"⁶⁴ buyruğuyla açıklanmıştır. İmtihanla kastedilenin o kadına, sırf Allah için hicret ettiğine yemin ettirilmesi olduğu da söylenmiştir. Diğer bir görüşe göre ise imtihan kadından Allah'tan başka ilâh olmadığına, Hz. Muhammed'in Onun (c.c.) resulü olduğuna şahitlik etmesinin istenmesi, onun da bunu yapması şeklindedir.⁶⁵ Ayetin baş kısmında "muhacir kadınların mümin olarak nitelenmelerinin sebebi, onların ilk beyanlarından iman ettiklerinin anlaşılması ve aksi yönde bir işaret taşıyor olmaları yahut yakında sınanarak, mümin olduklarının anlaşılacak olmasıdır."⁶⁶ Ayetteki, "*Onların (kocalarının) sarf ettiklerini (mehirleri) geri verin.*" emrinin muhatabının imam olduğu söylenmiştir. Onun bu tazminatı beytûlmalden muayyen bir harcama yeri bulunmayan mallardan ödeyeceği ifade edilmiştir. Bu hususta farklı görüşler de vardır. Örneğin Mukâtil (ö. 150/767), söz konusu meblağı o kadın ile evlenecek olan Müslüman'ın ödemesi gerektiğini, herhangi bir Müslüman'ın onunla evlenmemesi durumunda ise karşı tarafın alacak bir şeyi olmayacağını söylemiştir.

⁵⁹ el-Maide 5/5.

⁶⁰ el-Mümtehine 60/10.

⁶¹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/322, 323.

⁶² "*Ey iman edenler! Mümin kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını en iyi bilendir. Şayet siz de onların iman ehli olduklarını öğrenirseniz onları inkârcılara geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarf ettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz taktirde onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. İnkârcı kadınları nikâhınızda tutmayın, sarf ettiğinizi isteyin. Onlar da sarf ettiklerini istesinler...*" el-Mümtehine 60/10.

⁶³ Hudeybiye anlaşmasında, müşriklerin tarafından Müslüman olup Medine'ye gidenlerin müşriklere iade edileceğine, müminlerden irtidat edip Mekke'ye gidenlerin ise müminlere iade edilmeyeceğine dair bir madde yer almakta olup bu anlaşmadan bir müddet sonra bazı kadınlar Müslüman olarak Mekke'den Medine'ye hicret etmişlerdir. Müşrikler malum maddeye istinaden onların iadelerini istemişlerdir. Müşriklerin bu talebi üzerine nazil olan bu âyet aynı zamanda anlaşmadaki geri verme şartının kadınları değil, yalnız erkekleri kapsadığını ifade etmektedir. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/306.

⁶⁴ el-Mümtehine 60/12.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/412.

⁶⁶ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/319.

Katâde (ö. 117/735) ise sarf edilenin geri verilmesi ile ilgili hükmün yalnızca kendileriyle antlaşma yapılmış olan inkârcıların kadınları hakkında söz konusu olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷ Bir sonraki ayette ise müminlerden, zevcelerinden inkârcılara kaçan olur ve kendileri de savaşta inkârcılara galip gelirse, zevceleri gitmiş olan din kardeşlerine zevcelerine harcadıklarını vermeleri istenmiştir.⁶⁸ Ulema, bu ödemenin fey' ve ganimet gelirlerinden yapılması gerektiği yönünde görüşler serdetmişlerdir.⁶⁹

Kur'ân'ın, müminleri kendileriyle dostluk kurmaktan men ettiği bazı gruplar mevcuttur. Bu gruplardan birini, Allah'a ve müminlere düşman olanlar teşkil etmektedirler.⁷⁰ Onlarla⁷¹ dost olmak müminler için sakıncalıdır. Zira söz konusu kimseler müminleri ele geçirmeleri durumunda onlara sevgi göstermek şöyle dursun, ellerini ve dillerini onlara fenalık etmek için uzatmaktan çekinmeyecek ve onların da inkârcı olmalarını isteyeceklerdir.⁷² Müminlerle din uğrunda savaşanlar, onları yurtlarından çıkaranlar ve çıkarılmalarına yardım edenler de kendileriyle dostluk kurulması yasaklanan diğer bazı gruplardır.⁷³ Müminler ehl-i kitapla dostluktan da nehiy olunmuşlardır. Kur'ân, malum tabirin kapsamına giren iki dinin mensuplarının birbirlerinin dostu olduğunu ifade etmiş, müminlerden onları dost edinenlerin de onlardan olduğuna hükmetmiştir.⁷⁴ İlgili ayette müminlerin men olundukları şey kitap ehline veli olmak değil, onları veli tutmaktır. Müminlerin onların hükümlerine müracaat etmeleri, onları mühim işlerin başına getirmeleri, onlara hakiki bir dost gibi güvenip de kendilerini kaptırmaları caiz değildir.⁷⁵ Zira onlar, Kur'ân'ın kendileri hakkında, Resulü Ekrem'e "*Sen onların dinlerine uymadıkça, Yahudi ve Hıristiyanlar senden asla razı olmayacaklardır.*"⁷⁶ buyurduğu kimseler olmaları hasebiyle müminler için daima birer tehdittirler.

Kur'ân, müminlere, kendileriyle din savaşı yapmayan, kendilerini yurtlarından çıkarmayan kimselere iyilik yapmayı ve adaletli davranmayı yasaklamamıştır.⁷⁷ Bu serbestî bu iki hassasiyete riayet eden herkes hakkında

⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/415.

⁶⁸ el-Mümtehhine 60/11

⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/593; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/421, 466.

⁷⁰ el-Mümtehhine 60/1.

⁷¹ Bu yasağın yer aldığı âyetin nüzulüne Hz. Muhammed'in ashabından bir müminle müşrikler arasında vuku bulan bir yakınlaşma sebep olmuştur. Hâtıb b. Ebî Beltea (r.a.) adlı bu mümin Medine'ye hicret ettiğinde, çocukları ve malları Mekke'de kalmıştır. Kendisiyle beraber hicret edenlerin birçoğunun Mekke'de akrabaları bulunmasına rağmen, onun, orada ailesini himaye edecek kimsesi yoktur. Hz. Muhammed Mekke'yi fethetmeye karar verip Müslümanlara savaşa hazırlanmalarını emredince, Hâtıb, gizli tutulan bu harekâtı haber veren bir mektup yazmış ve onu Kureyşli bir kadınla Mekke'ye göndermiştir. Hz. Muhammed, onun, Kureyşlilerin, ailesine yardım etmelerini temin için kalkıştığı bu işi öğrenince mektubu yakalatıp geri getirtmiş, Bedir savaşına iştirak etmiş olması hatırına ona herhangi bir ceza vermemiştir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/559, 560; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/396.

⁷² el-Mümtehhine 60/2.

⁷³ el-Mümtehhine 60/9.

⁷⁴ el-Mâide 5/51.

⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/265.

⁷⁶ el-Bakara 2/120.

⁷⁷ el-Mümtehhine 60/8.

caridir.⁷⁸ Dolayısıyla kitap ehlinde olup müminlerle din savaşı yapmayanları, onları yurtlarından çıkarmayanları da kapsamaktadır. Ehl-i kitapla ilgili diğer bir müsaade ise onların yiyeceğinin müminlere helal kılınmış olmasıdır. Müminlerin yiyeceği de onlara helal kılınmıştır.⁷⁹ Çoğu âlim bu yiyecek (taâm) kastedilenin kurbanlık hayvanlar olduğu kanaatindedirler. Zira kurbanlık dışındaki şeylerin yiyecek olmasında sahibine tahsisi yoktur. Kurbanlık ise ancak kesenin fiiliyle yiyecek olabilmektedir. Bu yüzden ehl-i kitaba bağlanmasının bir manası vardır.⁸⁰ Ehl-i kitabın “meyve ve buğday gibi ayrıca bir çabayı gerektirmeyen yiyecekler kabilinden olup, şer’î kesime de gerek duymayan yiyeceklerinin yenilmesinin caiz olduğu hususunda ise ilim adamları arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır.”⁸¹ Onların yemekte oldukları şeylerden müminlere haram kılınanlar ise bu husustaki hitabın kapsamına dâhil değildir.⁸² Ayrıca Kur’ân, kurbanlıklarla ilgili, Allah’tan başkası adına boğazlanan hayvanların müminlere haram kılındığını ifade buyurmaktadır.⁸³ Müşriklerin kestikleri hayvanlar bu gruba dâhildir. Zira onlar hayvanlarını putlarının adını anarak kesmektedirler.⁸⁴ Ehl-i kitabın kestikleri hayvanların müminler tarafından yenilebilmesi için onların da Allah’tan başkası adına boğazlanmamış olması gerekmektedir.

Kur’ân müminlere, ehl-i kitaptan İslam’ı din edinmeyenlerle, onlar boyun eğip cizye verinceye kadar savaşmalarını emretmiştir.⁸⁵ Cizye, ehli kitabın canlarının korunmasına mukabil, içinde yaşadıkları İslâm devletine vermek mecburiyetinde oldukları vergidir.⁸⁶ Bu vergiyi vermeyi kabul eden kitap ehline zimmî denir.⁸⁷ Bir görüşe göre, müminlerin evlenebileceği ehli kitap kadınları da kendileriyle zimmet sözleşmesi yapılanlardır. Nitekim sahabeden İbni Abbas’ın (r.a.) “Ehl-i kitabın bazı kadınları bize helaldir, bazı kadınları ise helal değildir” dediği rivayet olunmaktadır.⁸⁸

Kur’ân, zekâtın verilebileceği zümreleri sayarken onlardan birinin de kalpleri Müslümanlığa ısındırılacak kimseler olduğunu beyan etmiştir.⁸⁹ Müellefe-i kulûb olarak adlandırılan bu zümrenin kimler oldukları hususunda İslâm âlimleri arasında görüş ayrılığı vardır. Onların, zengin dahi olsalar İslâm dinine giren Yahudi ve Hıristiyanlar; kılıç zoruyla Müslüman olmayıp, bağış ve ihsanlarla İslâm’a girenler; ya da zahiren Müslüman olmakla birlikte kalplerinde kesin kanaat hâsıl olmamış kimseler oldukları söylenmiştir.⁹⁰

---

⁷⁸ Taberî, *Câmi’-l-beyân*, 22/574.

⁷⁹ el-Mâide 5/5.

⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/165.

⁸¹ Kurtubî, *el- Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 7/317.

⁸² Kurtubî, *el- Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 7/315.

⁸³ el-Mâide 5/3.

⁸⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 11/135.

⁸⁵ et-Tevbe 9/29.

⁸⁶ Taberî, *Câmi’-l-beyân*, 11/406.

⁸⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 16/29.

⁸⁸ Taberî, *Câmi’-l-beyân*, 8/146.

⁸⁹ et-Tevbe 9/60.

⁹⁰ Kurtubî, *el- Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 10/262.

Kur'ân, müminlere, içlerinden zulmedenleri bir yana, kitap ehliyle en güzel yoldan mücadele etmelerini emir buyurmuştur.⁹¹ Bu emrin yer aldığı ayette ayrıca müminlerden, kitap ehline, “Bize indirilene de size indirilene de iman ettik. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da birdir ve biz Ona teslim olmuşuzdur.” demeleri istenmiştir. Ayetin bu bölümünün kitap ehli kendi dinlerindeki malumatı anlattıkları zaman, müminlerin ihtiyatlı davranmaları yani anlatılanları tasdik veya inkâr etmemeleri gerektiğini hükme bağladığı söylenmiştir.⁹² Nitekim Resûlü Ekrem (s.a.s.) muharref Tevrat nüshaları hakkında Müslümanlara, Yahudilerin bu kitaplardan verdikleri bilgileri ne doğrulamalarını ne de reddetmelerini, sadece, “Allah’a ve Onun indirdiklerine iman ettik” demelerini öğütlemiştir.⁹³

Müminler, müşriklerin tapındıkları varlıklara sövmekten men olunmuşlardır. Zira bu tarz bir davranışın müşriklerin de Allah hakkında kötü sözler sarf etmelerine sebep olması muhtemeldir.⁹⁴ Müminlerin, kitap ehlinin kutsal kabul ettikleri haç, kilise vb. şeylere sövmesi hatta sövmeye neticelenecek her hangi bir işe kalkışması da caiz değildir.⁹⁵ İslam âlimleri, hangi inanca mensup olursa olsun, bir kimsenin dinine sövülmesini elfâz-ı küfürden saymışlardır.⁹⁶ Zira böyle bir davranış muhatabı Allah’a saygısızlığa teşvik etmek mesabesinde olup onun Allah hakkında kullanacağı herhangi bir menfi söz kendisini kışkırtanın ağzından çıkmış gibidir. Nitekim Hz. Muhammed, kişinin kendi anne ve babasına sövmesinin büyük günahlardan olduğunu söylediğinde ashap, “Ey Allah’ın Resülü, kişi nasıl olur da anne ve babasına söver?” diye sormuşlar, o (s.a.s.), bu soruya “Kişi başkasının babasına söver, sövdüğü adam da onun babasına söver. Ve başkasının annesine söver o da onun annesine söver.” cevabını vermiştir.⁹⁷

Kur'ân, müminlere sevgice en yakın olan zümrenin Hıristiyanlar olduğunu beyan buyurmuştur.⁹⁸ Beyanın yer aldığı âyet, Habeşistan hükümdarının Resülü Ekrem’e gönderdiği heyetin Kur'ân-ı Kerîm’i dinlerken etkilenip ağlamaları üzerine nazil olmuştur.⁹⁹ Ehl-i kitabın methedildiği başka âyetler de mevcuttur. Örneğin bir diğer âyette kitap ehlinin hepsinin bir olmadığı, onlar içerisinde geceleri secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okuyan, Allah’a ve âhiret gününe iman eden, kötülükten alıkoyan, iyiliklere koşan kimseler olduğu ifade buyrulmuştur.¹⁰⁰ Bir başka âyette ise kitap ehli içerisinde Allah’a huşu duyarak inanıp, O’nun (c.c.) âyetlerini az bir değere değışmeyenler bulunduğu beyan olunmuştur.¹⁰¹ Bu tarz âyetlerde sözü edilen zevat, bi’set öncesinde kitabi dinlerden birine mensup olup o dinin öğretilerini eksiksiz olarak yaşamaya gayret ederken vefat eden veya

⁹¹ el-Ankebût 29/46.

⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/421.

⁹³ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011). Tevhîd, 51 (No. 7542).

⁹⁴ el-En'âm 6/108.

⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 8/491.

⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/494.

⁹⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh* (Riyad: Dâr-u Tayyibe, 2006), “îmân”, 90.

⁹⁸ el-Mâide 5/82-84.

⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/596.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/113, 114.

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/199.

bi'setten sonra da yaşayıp Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğini tasdik eden kimselerdir.¹⁰²

Kur'ân, ehli-i kitabı emanete riayet hususundaki hassasiyetleri bakımından da kategorilere ayırmıştır. Onlar arasında kendisine yüklerle altın emanet bırakılsa geri ödeyecek ahlaki olgunluğa sahip olanlar da bir tek altın dahi emanet edilse ısrarla istemedikçe onu geri vermeyecek olanlar da bulunduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Kur'ân, ikinci gruptakilerin bu tarz bir tavır takınmalarının sebebinin, onların, ümmîlere her türlü muameleyi mubah görmeleri, onlara yapacakları şeylerden sorumlu olmayacaklarını düşünmeleri olduğunu ifade buyurmuştur.¹⁰³ Söz konusu grupların her ikisi de Yahudiliğe mensup kimselerdir. Onlardan bir kısmı, Müslümanların emanetlerine hıyaneti caiz görmekte-dirler. Zira onlar, dinini değiştirenlerin mallarına el koymalarının caiz olduğuna inanmakta, Müslümanları da dinlerini değiştiren kişiler saymaktadırlar. Nitekim cahiliye döneminde Yahudilerle alışveriş yapan bazı kimseler Müslüman olduktan sonra onlardan alacaklarını isteyince, onlardan "Sizin bizde herhangi bir emanetiniz olmadığı gibi, aleyhimize davacı da olamazsınız. Zira siz dininizi terk ettiniz. Biz, Tevrat'ta bunun böyle olduğunu görüyoruz." cevabını almışlardır.¹⁰⁴

Sonuç

Kur'ân'ın müminler ve onlarla aynı dinden olmayan kimseler arasındaki ilişkilerle ilgili müsaadeleri ve yasakları gerek müminlere gerekse bu ilişkilerdeki muhataplarına bazı getiriler sağlamaktadır. Bu getirilerden bir kısmı âyetlerde sarahaten ifade buyrulmakta, bir kısmı ise akıl vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Örneğin, Mümin bir erkeğin kitap ehli bir kadınla izdivaçta bulunmasının kadına eş vesilesiyle İslâm'ı tanıma ve hidayet bulma gibi âli kazanımlar sağlayabileceği açıktır. Böyle bir durumda bu evliliğin erkeğe yansması ise sevap cihetinden olacaktır. Ancak bu tarz bir izdivacın gerek koca gerekse o ailede yetişecek çocuklar için riskten tamamen hâli olduğu söylenemez. Zira zevcenin kendisi İslâm'a yönelmediği gibi, kocasını ifsat edebilme ihtimali de mevcuttur. Ayrıca zevcenin, bu evlilik vesilesiyle dünyaya gelen çocukların İslâmî eğitim, sünnet olma gibi ihtiyaçlarının karşılanması hususlarında problem çıkarma ihtimali de vardır. Dolayısıyla kitap ehli bir kadınla izdivaç gerçekleştirmeye niyetlenen bir mümin iyice düşünüp ondan sonra karar vermelidir.

İslâm dininin, mensuplarına ve ehli kitaba birbirlerinin yemeklerini yiyebilme serbestîsi sunması, özellikle gayrı Müslimlerin yoğunlukta olduğu beldelerde yaşayan müminler için büyük bir kolaylıktır. Ayrıca, bu müsaadenin her iki zümrenin sıkça bir araya gelebilmelerine ve bu sayede kitâbîlerin İslâm'ı tanımalarına hizmet edeceği ortadadır. Müminler, kendileriyle din savaşı yapmayan, onları yurtlarından çıkarmayan kitâbîlere iyilik yaparak ve adaletli davranarak da onların İslâm'ın güzelliklerine vakıf olmalarını sağlamış olurlar. Bu hususlarda göstereceği çabanın mümine ecir olarak yansıtacağı ise aşikârdır. Müminlerin, kitap ehlinin mukaddes saydığı haç, kilise vb. şeylere yönelik hakaret

---

¹⁰² Fatih Kesler, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hıristiyanlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 246.

¹⁰³ Âl-i İmrân 3/75.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/508, 512.

içeren ifadeler kullanmalarının yasak oluşunun da bazı hikmetleri vardır. Bu yasağın en mühim maksadı Allah (c.c.) hakkında kötü söz söylenmesinin önüne geçmektir. Müminin gayesi diğer inançlara mensup insanların hidayetine vesile olmak olmalıdır. Mezkûr yasağa riayetsizlik ise muhatabı ateşe atmak mesabesindedir. Bu tarz bir duruma sebep olmanın vebali gayet ağırdır.

Kaynakça

- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- Demirci, Kürşat. "Hıristiyanlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/328. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Endelüsî, EbûHayyân. *el-Bahru'l-Muhît*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Gündüz, Şinasi. "Mecûsîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/279. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Gündüz, Şinasi. "Sâbîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/341. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/182. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Hira, Ayhan. "Hz. Ömer'in Ehl-i Kitap Kadınlarla Evlenmeyi Yasaklaması". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu. 3/535-558. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 15 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn. *Zâdü'l-Mesîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l İslâmî, 3. Basım, 1984.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kaya, Remzi. "Ehl-i Kitâp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/516-517. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Kesler, Fatih. *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1985.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. 2 Cilt. Riyad: Dâr-u Tayyibe, 2006.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*. 26 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tirmizî, Muhammed bin İsmâ. *Sünen-i Tirmizî*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988.
- Waardenburg, Jacques. "Teslîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/548. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehrâveyn Yayınevi, ts.